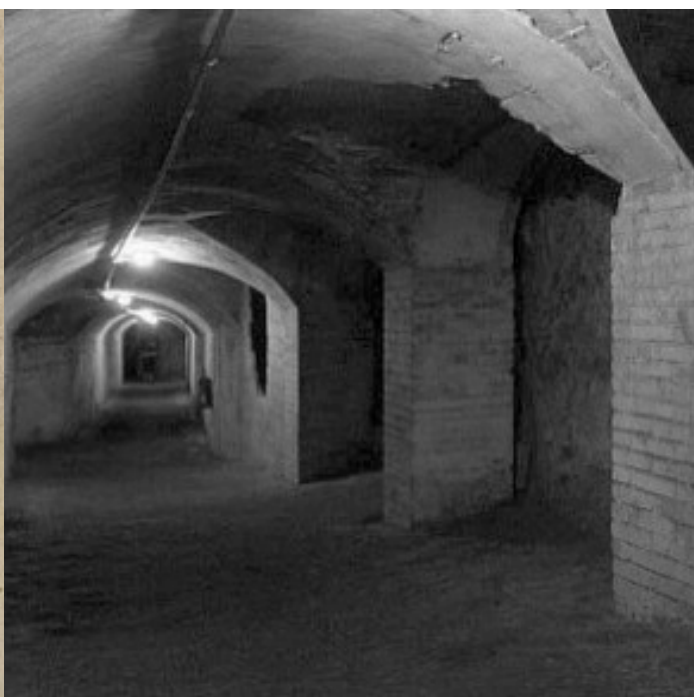

DOSSIER EDUCATIU

IMPACTES!

ART I VIDA QUOTIDIANA EN TEMPS DE GUERRA

Fundació Joan Miró * Barcelona

MUIBA
MUSEU D'ART I HISTÒRIA DE BARCELONA

Ajuntament de
Barcelona 1

Índex

INTRODUCCIÓ

Destinatari

Continguts i temes clau

Objectius

1. L'INICI DE LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA

1.1 LA SEGONA REPÚBLICA I ELS INTENTS DE COP D'ESTAT

1.1.1 BARCELONA 1936: L'AIXECAMENT MILITAR I LA DEFENSA DE LA CIUTAT

1.2 L'INICI D'UNA GUERRA PLANIFICADA

Proposta d'exercicis

1.3 LES PINTURES SALVATGES DE MIRÓ: LA PREMONICIÓ DELS ANYS FOSCOS DE LA GUERRA

Proposta d'exercicis

2. EL TERROR AERI: L'ASSAIG D'UNA NOVA GUERRA

2.1 LA GUERRA TOTAL

2.2 ELS BOMBARDEJOS FEIXISTES A LA REREGUARDA REPUBLICANA

2.3 BARCELONA, BANC DE PROVES

2.4 EL PLA DE DEFENSA PASSIVA

2.5 LA CONSTRUCCIÓ DEL REFUGI 307

Proposta d'exercicis

2.6 LES CONSTEL·LACIONS DE MIRÓ: DESIG D'EVASIÓ SOTA LES BOMBES

Proposta d'exercicis

3. EL COMPROMÍS DE L'ARTISTA

3.1 MIRÓ I EL SEGELL PER A LA REPÚBLICA: UNA PRESA DE POSICIÓ

Proposta d'exercicis

3.2 EL PAVELLÓ DE LA REPÚBLICA A PARÍS: EL SEGADOR DE MIRÓ

Proposta d'exercicis

4. BREUS APUNTS HISTÒRICS: EL FINAL DE LA GUERRA I L' EXILI

INTRODUCCIÓ

DESTINATARIS

Aquest dossier va adreçat especialment al professorat. Està pensat per complementar les matèries de ciències socials, art, geografia i història i literatura, i s'ajusta a les necessitats curriculars de l'ESO i el batxillerat.

Les explicacions, la recopilació de fonts i els exercicis i recursos educatius que hi trobareu, estan pensats per treballar a l'aula l'activitat **Impactes! Art i vida quotidiana en temps de guerra** prèviament o posteriorment a la vista i també per ampliar i aprofundir en la temàtica de la Guerra Civil Espanyola.

CONTINGUTS I TEMES CLAU

Els temes clau que es treballen en aquest dossier són els següents:

ENTENDRE LES CAUSES DE LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA

La proclamació de la Segona República Espanyola. Les reformes polítiques, socials i econòmiques plantejades en l'època republicana. Els detractors de la República: les oligarquies dominants i la pèrdua de privilegis. L'enfrontament ideològic. El cop d'estat. L'inici d'una guerra planificada pel bàndol franquista amb el suport del feixisme europeu.

L'ASSAIG D'UNA NOVA GUERRA: LA GUERRA TOTAL

La ideació i aplicació d'un nou tipus de guerra per part dels feixistes que condemnava la rereguarda i la població no bel·ligerant als atacs aeris sistemàtics. L'experiència dels bombardeigs aeris sobre la ciutat de Barcelona. L'organització institucional i ciutadana per la supervivència. La construcció de refugis antiaeris. Les múltiples conseqüències que tindran per la població les noves estratègies bèl·liques.

LA CREACIÓ MIRONIANA EN TEMPS DE GUERRA

Entendre com les guerres van influenciar l'obra de Joan Miró. Anàlisi iconogràfica, formal i estilística de l'obra mironiana d'aquesta època. Posicionament i compromís de Miró des de l'exili.

ART EN GUERRA: EL COMPROMÍS DELS ARTISTES I INTEL·LECTUALS

El Pavelló de la República. Fragments literaris sobre la Guerra Civil. El compromís de l'artista a través de l'obra de Joan Miró.

LES CONSEQÜÈNCIES DE LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA

La pèrdua de la guerra. La instauració d'un nou règim totalitari i antidemocràtic. La pèrdua de llibertats. L'exili.

OBJECTIUS

- Treballar amb l'alumnat els fets de la Guerra Civil Espanyola, així com les seves causes i conseqüències, des de les perspectives històrica, artística i literària.
- Aproximar-nos a l'obra de Joan Miró realitzada durant la dècada dels anys trenta i principis dels quaranta a partir del coneixement i la comprensió del seu context històric.
- Analitzar i fer reflexionar l'alumnat sobre les conseqüències de les noves estratègies bèl·liques utilitzades pel bàndol feixista durant la Guerra Civil Espanyola, basades en l'aplicació sistemàtica d'atacs aeris sobre la rereguarda, és a dir, sobre la població civil i indefensa.
- Situar les noves estratègies militars en un context més ampli: des de les primeres proves isolades durant la Primera Guerra Mundial i la seva aplicació sistemàtica durant la Guerra Civil Espanyola, fins a les seves últimes i devastadores conseqüències amb l'explosió de la bomba atòmica a Hiroshima i Nagasaki al final de la Segona Guerra Mundial.
- Analitzar la resposta ciutadana als bombardeigs a partir d'un teixit associatiu preexistent que dinamitzarà la cohesió ciutadana, l'autoorganització i el treball en equip. Entendre la solidaritat com a eina bàsica per a la supervivència.
- Analitzar quina va ser la resposta dels artistes i intel·lectuals compromesos amb el seu temps durant la Guerra Civil i la importància de la creació artística com a eina de reflexió i denúncia.
- Estimular la presa de consciència per part de l'alumnat sobre el trencament total que els fets de la guerra i la dictadura provocaren en els individus i en la col·lectivitat, a partir del coneixement de la seva afectació tant en el dia a dia de la població com en l'esdevenir de l'Estat espanyol, sotmès a un empobriment i un retrocés immensos en els àmbits polític, econòmic, social, artístic i cultural.

1

L'INICI DE LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA

1.1 LA SEGONA REPÚBLICA I ELS INTENTS DE COP D'ESTAT

Al tramvia em diuen uns *nanos* estudiants, tots *jaramerus* “Morena! Guapa! Saps que ha arribat la República?” I Jo dic “Que visca la República!” Veig arribar manades de gent amb banderes, Rambla avall, Rambla amunt i tots cridant “Visca la República!”. A mi em van començar a tremolar les cames i em vaig dir, doncs és veritat que ha vingut la República! Estava emocionada, només tenia catorze anys i no ho assimilava. Em va venir a buscar el meu pare i, en sortir, la plaça de Sant Jaume estava molt plena i vam veure com agafaven el bust del rei i pum! el tiraven al terra. El meu pare i jo estàvem molt contents i nerviosos, parlàvem de com arreglar Espanya i el meu pare em va dir: “Ten cuidado cómo le dices a tu madre eso de la República”. I jo, arribo a casa i tal i com entro dic: “MAMÁ, YA NO ME TENGO QUE CASAR POR LA IGLESIA! YA PUEDO CASARME POR LO CIVIL!”

Testimoni: SOLEDAD REAL. Documental Las ventanas de Soledad. Fundació Pere Ardiaca.

EL 14 d'abril de 1931 es proclamà la **Segona República Espanyola** i el rei Alfons XIII, que formalment mai va arribar a abdicar, abandonà el país i emigrà a França. Era la primera vegada en la història d'Espanya que unes eleccions derrocaven un règim polític. S'inicià llavors un procés de regeneració política a partir d'una nova legislació electoral que garantia la representativitat social. La proclamació de la nova república representà per a gran part de la població la promesa d'una societat moderna, lliure i amb més justícia social, capaç de cristal·litzar part de les reivindicacions i anhels de la classe treballadora i les classes populars. El sufragi universal, l'autonomia dels pobles, la declaració d'estat laic, la restauració del Govern català, l'educació pública de qualitat, mixta i racionalista, el dret al divorci i la despenalització de l'avortament, o el gran projecte de reforma agrària que pretenia repartir la terra entre els camperols, foren mesures pioneres de la II República

1 L'INICI DE LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA

La Segona República Espanyola es proclamà a les 6.30 h de la matinada del 14 d'abril de 1931 a Eibar (Guipúscoa). Les eleccions municipals del 12 d'abril, plebiscit *de facto* sobre la decadent monarquia d'Alfons XIII i la *dictablanda* del general Berenguer, mostraren la voluntat política de recuperar les llibertats socials. Barcelona, València i Madrid també secundaren la proclamació.

Celebracions a Barcelona per la proclamació de la Segona República Espanyola, 14 d'abril de 1931. Autor: Josep Maria Sagarra ©Arxiu fotogràfic de Barcelona.

El projecte reformista de la Segona República inspirà però, des del primer moment, l'oposició de les classes més benestants i les altes jerarquies de l'Església i l'Estat Major, que veien **amençats els seus privilegis polítics i econòmics**. Aquestes oligarquies, dominants fins a aquell moment, juntament amb un sector conservador de la població enlluernat per l'ordre feixista que s'imposava a Europa, constituïran un bloc d'oposició a la República i secundaran el cop d'estat de 1936, que mitjançant la imposició armada atemptarà contra el govern legítim.

Abans però, l'any 1932, la Segona República viu ja un primer intent de cop d'estat militar, la *Sanjurjada*. L'antic cap de la Guàrdia Civil, el general Sanjurjo, atemptà fallidament contra l'estabilitat política de la jove república, aquest cop, sense repercussions. Tanmateix, un nou alçament militar es va produir després de la victòria de les esquerres a les eleccions generals del febrer del 1936, i el seu fracàs parcial va provocar l'esclat de la Guerra Civil Espanyola. Entre el 17 i 18 de juliol de 1936 es revoltaren les guarnicions del Protectorat del Marroc, Ceuta, Melilla i les illes Canàries, on el general Franco va proclamar l'estat de guerra d'ençà del dia 18. L'endemà, després de volar des de Santa Cruz de Tenerife, Franco arribà a la ciutat de Tetuan i va iniciar l'ofensiva sobre territori peninsular, allà, un altre general, Emilio Mola, havia dirigit les tropes revoltades.

1 L'INICI DE LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA

Portada de la revista satírica La Traca, amb Manuel Azaña atropellant els seus enemics. 20 d'abril de 1932. Carceller Ed. Domini públic.

A la fotografia següent podeu veure la portada de la revista satírica *La Traca*, on Manuel Azaña (president de la Segona República entre 1936 i 1939) atropella tots aquells “enemics de la República”, és a dir, les elits dominants que veien perillar els seus privilegis amb les mesures del nou règim republicà.

Així doncs, podem entendre la Guerra Civil Espanyola com la continuació i l'agudització dels conflictes polítics i socials presents al llarg de tota la història contemporània de l'Estat espanyol. Hem vist a les pàgines anteriors com les faccions monàrquiques i tradicionalistes (la noblesa, l'alta burgesia, l'alt clergat i part de l'exèrcit) donaren suport a l'alçament, apostant per un règim autoritari seguint l'estela del feixisme que s'imposava a Europa, mentre que la burgesia comercial, les forces d'ordre públic, el proletariat i la majoria de la ciutadania van fer costat a la defensa de les llibertats republicanes.

Els revoltats contra la República, anomenats rebels i després feixistes pels republicans, i els defensors del govern constitucional, anomenats rojos pels rebels, conformen els dos bàndols que s'enfronten durant la Guerra Civil Espanyola. Aquests dos fronts tenien **concepcions ideològiques, polítiques i morals** molt diferents sobre la pàtria, la família, l'educació, la igualtat i la religió. En definitiva, idees molt diferents sobre la garantia o la repressió dels drets i les llibertats.

1.1.1 BARCELONA 1936: L'AIXECAMENT MILITAR I LA DEFENSA DE LA CIUTAT

**19 i 20 de juliol de 1936:
el cop d'estat i la defensa de
Barcelona**

Des de les 6 de la matinada del 19 de juliol, Barcelona estava en alerta després que les sirenes del port i les fàbriques van avisar del pronunciament. La combinació de les forces de l'ordre públic, les milícies obreres i sindicals, les guarnicions de l'exèrcit espanyol afins a la República i la Guàrdia Civil de la ciutat, esdevingué crucial per a la defensa de Barcelona i la derrota dels militars insurrectes.

Milicians a la barricada. 19 de juliol de 1936. Autor desconegut.
© Arxiu Fotogràfic de Barcelona.

Barricada a l'avinguda del Paral·lel. 19 de juliol de 1936. Pérez de Rozas. © Arxiu Fotogràfic de Barcelona.

El Cinc d'Oros, les places de la Universitat i Catalunya, les Rambles, les Drassanes, el passeig de Colom i l'avinguda del Paral·lel van ser els principals escenaris dels enfrontaments. Un dels combats més crucials va tenir lloc a **la bretxa de Sant Pau** (av. Paral·lel) quan la columna rebel del capità Santos Villalón pretenia arribar al port i es va trobar l'oposició de les milícies del Sindicat de la Fusta del Poble-sec, integrat al Sindicat Únic de la CNT. Els militars controlaren inicialment les barricades del Paral·lel i pretengueren ocupar la seu del sindicat, al carrer del Rosal, on els sindicalistes els van emboscar i obligar a conservar la posició a les barricades. Des dels carrers de Sant Pau i Nou de la Rambla, nous atacs van forçar els rebels a refugiar-se dins El Molino Rojo fins a la seva rendició, a les 14 hores del dia 19 de juliol.

1 L'INICI DE LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA

Carrabiners i milícia caminant pel carrer Ample, el 19 de juliol de 1936. Pérez de Rozas.
© Arxiu fotogràfic de Barcelona.

1.2 L'INICI D'UNA GUERRA PLANIFICADA

Com hem vist en el cas de Barcelona, el cop d'estat va fracassar a la major part de les ciutats. Madrid, la capital de la República, també va resistir l'alçament dels facciosos sota el lema «¡No pasarán!», però algunes zones de l'estat van quedar dominades per l'exèrcit insurrecte, cosa que va provocar la divisió territorial del país. L'objectiu dels rebels, però, era de gran abast: no volien només acabar amb el govern d'esquerrres constituït pel Front Popular que havia resultat guanyador a les eleccions republicanes de 1936, sinó enderrocar la mateixa República i el sistema democràtic substituint-lo per un nou règim autoritari i altament conservador, la dictadura de la «sacristia y el cuartel».

1 L'INICI DE LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA

El 23 de novembre de 1936 l'exèrcit sublevat dirigit pel general Franco decideix iniciar una guerra planificada, dilatada en el temps i altament ferotge on les accions bèl·liques no només tindrien com a objectiu debilitar i fer retrocedir la línia de front republicana, sinó exposar la població a un terror desconegut fins aquells moments: els bombardejos aeris sistemàtics i indiscriminats.

En termes militars, la balança fou clarament favorable als rebels per la manca d'ajuda internacional a la República i el suport que les dictadures feixistes donaren al bàndol franquista. El desplegament de l'aviació italiana i alemanya, el suport logístic i el relleu de les tropes, així com l'organització i la tàctica de guerra proporcionada pels feixistes van determinar la resolució. L'exèrcit republicà, constituït en milícies de civils en un principi i organitzat per lleves després del maig de 1937, va patir més desunió i una progressiva manca de recursos i desplegament tot i la col·laboració russa i la intervenció de les Brigades Internacionals, les quals abandonaren obligadament la lluita a partir de l'octubre de 1938.

“

A la Rambla ens van fer alto mentre una banda interpretava una marxa revolucionària. Un cop més, tots els elements que contribueixen a fabricar els herois: crits i entusiasme, banderes vermelles i banderes vermelles i negres pertot, multituds amistoses que s'empenyien per veure'ns, dones que ens deien adéu des dels balcons. Que natural que semblava, llavors, tot plegat! Que remot i improbable que apareix ara! El tren estava tan atapeït d'homes que amb prou feines hi havia lloc per seure a terra; no cal dir als seients! En el darrer moment la dona de Williams va arribar corrents per l'andana i ens donà una ampolla de vi i un pam i mig d'aquest embotit vermell que té gust a sabó i provoca diarrea. El tren sortí de Catalunya arrossegant-se cap a l'altiplà d'Aragó a la velocitat normal dels temps de guerra: menys de vint quilòmetres per hora.”

George Orwell. *Homenatge a Catalunya*. Destino. Barcelona, 2010.

“

El darrer hivern va ser el més trist. S'enduien els nois de setze anys. I les parets estaven plenes de cartells i jo, que no havia entès aquell cartell que deia que havíem de fer tancs, i que amb la senyora Enriqueta ens havia fet riure tant, si en quedava un tros per alguna paret, ja no em feia riure gens. Hi havia homes molt grans que aprenien a fer la guerra pels carrers. Joves i vells, tothom a la guerra, i la guerra els xuclava i els donava la mort. Moltes llàgrimes, molt mal per dintre i per fora. (...) I tots s'hi anaven quedant com, a la rateta, les rates. No hi havia més remei. No hi havia més remei.

Mercè Rodoreda. *La plaça del Diamant*. Club editor, Barcelona, 1995 (p.156-157).

1 L'INICI DE LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA

Al mapa següent podeu veure l'Estat espanyol dividit en dos després del cop d'estat.

Juliol de 1936

- Territori ocupat per l'exèrcit de Franco.
- Territori ocupat per l'exèrcit Republicà.

El pas per l'estret de Gibraltar donà entrada a la península al general Franco i les tropes de la Legió del Nord d'Àfrica, que aconseguiren imposar-se en el camí cap a Sevilla on resistia el general Queipo de Llano. Des d'aquesta ciutat les ofensives feixistes es dirigiren cap a Màlaga, Granada i Badajoz. Des de Galícia, Castella i amb la complicitat del dictador António Oliveira de Salazar a Portugal, que va permetre el pas de les rutes d'abastament alemanyes, l'exèrcit revoltat dirigí les seves accions cap a Oviedo, Gijón, Santander i Bilbao.

L'octubre de 1936, Madrid resistia amb èxit les ofensives dels rebels damunt la capital i la defensa republicana, reorganitzada en milícies després que el Govern declarés la suspensió de l'exèrcit regular, combatia des de Catalunya i València per recuperar Saragossa, Òsca i Belchite. La participació d'Alemanya, Itàlia i Rússia en la guerra va significar la internacionalització del conflicte, i els tractats de no-intervenció per part de França i Anglaterra van deixar la República a la mercè de les dictadures d'Europa.

1 L'INICI DE LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA

Observa en aquests dos mapes l'evolució de la Guerra Civil

Juliol 1938

Febrer 1939

EXERCICIS

1. Observant la portada de la revista satírica **La Traca**, podries anomenar quins van ser els grups d'oposició al programa republicà? Quins motius tenien? Cita exemples de la seva reacció al nou panorama polític espanyol.

2. Podries descriure quina va ser l'evolució de la societat espanyola durant els moments previs al cop d'estat del general Franco? Observa **el mapa d'Espanya a l'inici de la Guerra Civil** i identifica quines regions històriques queden enfrontades.

1.3 LES PINTURES SALVATGES DE MIRÓ: LA PREMONICIÓ DELS ANYS FOSCOS DE LA GUERRA

Home i dona davant un munt d'excrements, 1935

Oli damunt coure. 23 x 32 cm.

Fundació Joan Miró, Barcelona. Donació de Pilar Juncosa de Miró

En dic les meves pintures salvatges i marquen el començament dels anys cruels i difícils pels quals passava el món. Estan farcides d'oposicions, de conflictes, de contrastos.

Jo vivia inconscientment l'atmosfera de malestar característica de quan ha de passar fatalment alguna cosa greu. Ho sentia com sentim el temps abans de ploure: amb el cap pesat, mal als ossos i una humitat asfixiant. Era un malestar més físic que no pas moral.

Pressentia una catàstrofe i no sabia quina: eren la Guerra Civil Espanyola i la Segona Guerra Mundial. Vaig provar de representar aquest ambient tràgic que em torturava i que sentia dins meu. Per aconseguir una atmosfera fortament dramàtica no en tenia prou amb el dibuix: la màxima agressivitat l'obtenia sobretot amb el color .”

Testimoni de Joan Miró a *Miró. La vida d'una passió*. Lluís Permanyer. Edicions de 1984. 2003 (p.45-46).

A Mont-roig i a Barcelona, entre l'hivern de 1935 i la primavera de 1936, Miró fa sis pintures a l'oli sobre coure i sis tèmperes sobre masonita, totes de petit format, a les quals es referirà com a “pintures salvatges”.

En aquest quadre, un home i una dona, únics pobladors en un paisatge erm, enlairen els braços com cercant un contacte físic que no arriba a produir-se. Els seus organismes són estructures precàries que recorden ossos calcinats de les mateixes tonalitats que el terreny.

Miró hi recupera el clarobscur i l'il·lusionisme per transmetre una impressió de realitat més efectiva, si bé amb una forta càrrega subjectiva que inclou la desolació del paisatge i una intensificació dels colors. Les dimensions reduïdes l'obliguen a treballar amb cura i li permeten, alhora, recrear-se en els detalls.

Això de banda, mentre que la majoria dels títols de la sèrie posen atenció a les figures o les relacionen amb el paisatge, aquest en destaca un element inesperat i repulsiu: un munt d'excrements. Miró -que no feia gaire s'havia qüestionat la pintura- esmenta aquí una dita de Rembrandt, el qual, en referència a la matèria informe que caracteritza la pintura, assegurava que era en un femer on trobava els robins i les maragdes.

- Per completar aquesta informació podeu mirar el vídeo titulat *Pintures salvatges* a: <http://fundacionmiro-bcn.org/fjm/playmiro/PlayMiro.html?idioma=4&retorn=1>

EXERCICIS

1. Com descriuries aquests personatges? Què creus que fan? Quina actitud mostren?

2. En relació amb la sèrie de Pintures salvatges, a la qual pertany Home i dona davant un munt d'excrements, Miró va dir que "volia provar de representar aquell sentiment tràgic que em torturava". Com creus que es reflecteix en la pintura aquesta voluntat de Miró?

3. Miró va afirmar que pretenia transmetre la màxima agressivitat amb el color. Què creus que volia dir? Com són aquests colors?

2

EL TERROR AERI

L'assaig d'una nova guerra

2.1 LA GUERRA TOTAL

Reserveu els més grans estralls de la guerra per als no combatents. D'aquesta manera, els no combatents faran pressió sobre el seu govern perquè aquest capituli.»

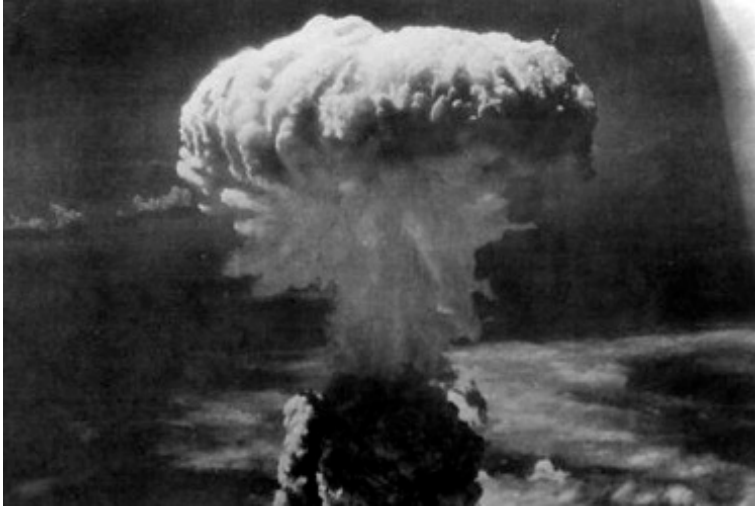
ERICH LUDENDORFF. *La Guerra Total*, 1920.

L'estrateg alemany Erich Ludendorff, que dirigí les tropes alemanyes durant la darrera etapa de la Primera Guerra Mundial, i el general italià Giulio Douhet foren dels primers a teoritzar sobre la participació de l'aviació com a nova arma en els conflictes bèl·lics. Autor del llibre *El domini de l'aire* (1921), Douhet considerava el control de l'espai aeri i l'ús de l'aviació damunt la població enemiga l'estratègia que assegurava l'èxit de la contesa. Tot i les prohibicions que la Societat de Nacions promulgà al respecte, la utilització sistemàtica del bombardeig sobre la població civil durant la Guerra Civil Espanyola i la Segona Guerra Mundial escriuriu una nova pàgina en la història de l'ús de la violència per part de l'ésser humà.

Fotografia aèria de la ciutat de Barcelona feta per l'aviació italiana durant un atac. L'enregistrament del procés del bombardeig i de l'abast de les bombes, serví a l'exercit italià per perfeccionar les noves estratègies emprades i el seu armament. Veiem el núvol de fum generat per una bomba que impactà contra el barri obrer del Raval i el fum de l'artilleria republicana instal·lada a Montjuïc per tal de defensar la ciutat.

Bombardejos aeris sobre Barcelona fotografiats per l'Aviazione Legionaria. 17 de març 1937. © Fons fotogràfic del Centre d'Història Contemporània de Catalunya.

Entre els anys 1914, en el context de la Primera Guerra Mundial, que fou testimoni del poder de l'aviació al front de batalla, i 1944-1945, quan les bombes d'Hiroshima i Nagasaki sentenciaren la fi de la Segona Guerra Mundial, la capacitat destructiva de l'ésser humà arribà a nivells insospitats: va alterar, en només una generació i en endavant, les manifestacions de l'horror que impliquen els conflictes armats del món modern.

Explosió de la bomba atòmica sobre Nagasaki. 1945. Charles Levy. © NARA, Maryland, EUA.

2.2 ELS BOMBARDEJOS FEIXISTES A LA REREGUARDA REPUBLICANA

El suport que el feixisme europeu va donar a Franco tingué un paper determinant en la resolució de la guerra, ja que atorgava al bàndol franquista avantatge militar pel que fa a tropes, armament i capacitat estratègica. L'aplicació de la nova guerra ideada pels teòrics feixistes i l'ús d'un armament amb una capacitat destructiva sense precedents fins aquells moments obligà la població a defensar-se d'un nou terror que mostrava la cara més cruel de la guerra: els bombardejos aeris contra la població civil indefensa. L'Aviazione Legionaria i Die Legion Condor assajaren durant la Guerra Civil Espanyola la potencialitat d'aquestes noves concepcions bèl·liques basades en el domini de l'aire, on tenien un paper clau els bombardejos sobre la rereguarda, que aniquilaven els nuclis de producció d'armament i abastiment, tallaven les comunicacions i minaven la moral del bàndol enemic sometent-lo a l'amenaça constant.

El resultat humà: prop de 5.000 víctimes mortals per causa directa dels bombardejos a Catalunya, gairebé 1.500 al País Valencià i prop de 1.000 tant a Andalusia com a Madrid, com al País Basc.

Efectes del bombardeig. 13 de febrer de 1937. Pérez de Rozas. © Arxiu Fotogràfic de Barcelona.

2.3 BARCELONA, BANC DE PROVES

Durant la Guerra Civil Espanyola, els bombardejos damunt Barcelona convertiren la ciutat en un banc de proves per a les forces de l'Aviazione Legionaria italiana sobretot, i també de la Legió Còndor alemanya. A una distància abastable des de l'illa de Mallorca, sota domini feixista malgrat l'intent desesperat de recuperació per part del capità Alberto Bayo, el vol dels avions Savoia Marchetti i els Heinkel sobre la ciutat oberta ofería un escenari ideal per aplicar-hi les noves tàctiques militars. Els primers objectius militars, centrats a minar la capacitat productiva i les comunicacions del bàndol republicà (atacant fàbriques, centrals elèctriques i el port) donaren pas a bombardejos indiscriminats sobre els barris obrers que es perllongaren durant gairebé dos anys. Això va convertir **Barcelona en objectiu de quasi 200 bombardejos, a causa dels quals van morir més de 2.500 persones.**

A la imatge següent podem veure la Creu Roja efectuant tasques de rescat després d'un atac aeri a la ciutat de Barcelona. Un dels efectes dels bombardejos són els incendis. Conjuntament amb la Creu Roja i altres voluntaris, el Cos de Bombers de Barcelona treballa durament en l'extinció dels focs i les tasques de salvament.

Bombardeig. 16 de març 1937. Pérez de Rozas. © Arxiu Fotogràfic de Barcelona.

A la fotografia superior també podem observar que són les cases les que han quedat profundament malmeses al final de l'atac. A diferència de les guerres precedents, en la Guerra Civil Espanyola la població no bel·ligerant es converteix en la víctima principal dels atacs aeris feixistes. Una població civil que, després de les llesves obligatòries imposades a partir del maig de 1937 es trobava constituïda bàsicament per infants, dones, àvies i homes majors de 45 anys. Uns anys més tard, la paraula **urbicidi** esdevindrà neologisme per designar les conseqüències fatals dels bombardejos sistemàtics sobre les ciutats.

“

Els barcelonins s'havien anat acostumant a sentir l'anunci de l'alarma. Era un toc llarg, sostingut, de les sirenes; quan s'acabava, el senyal era tres tocs curts i seguits. Quan era de dia la gent no se'n preocupava gaire, però un cop fosc l'aprensíó era més forta. En començar l'alarma tots els llums s'apagaven, tant els del carrer com els de dins de les cases”

Carles Pi i Sunyer. *La guerra 1936-1939: memòries*. Pòrtic. Barcelona, 1986 (p. 113).

“

Avui dia el front és la ciutat. El concepte d'urbici ens parla d'una altra faceta de la cultura de la guerra: un trastorn traumàtic de la vida quotidiana en totes les seves dimensions. I ens recorda que la guerra no és pas una cosa tan remota, sinó que visita els ciutadans a casa seva.”

Antonio Monegal, Francesc Torres, José M. Ridao. *En guerra*. CCCB. Barcelona, 2004.

30 de gener de 1938: les víctimes de Sant Sant Felip Neri

Diumenge 30 de gener de 1938 a les 8.55, i seguidament a les 11.25, la ciutat va patir un dels bombardejos aeris més ferotges i amb més impacte per a la població barcelonina. En el transcurs d'aquell matí, i amb poc més de dues hores de diferència, dues formacions de sis avions Savoia-Marchetti SM-79 de l'aviació italiana llençaren un total de 36 bombes de 250 kg i 24 de 20 kg contra el port i el casc antic.

El resultat, un total de 87 edificis esfondrats parcialment o totalment així com estacions de tren i dues places profundament afectades. Més enllà dels estralls materials però, el resultat humà fou el més devastador: 216 morts d'entre els quals, més d'una trentena nens i nenes que aquell matí es trobaven a l'església de la plaça de Sant Felip Neri. La majoria dels infants eren refugiats provinents de la resta de l'Estat. En sentir les sirenes que alertaven del primer atac, van baixar a protegir-se al soterrani de l'església, el sostre no suportà el pes d'una de les bombes impactada sobre l'edifici i s'esfondrà. Segons es calcula, el total de víctimes van ser unes 42, principalment infants.

Actualment els forats causats per la metralla de les bombes presents a la façana de l'església i una placa explicativa, recorden a la ciutat la barbàrie dels atacs feixistes dirigits cap als més indefensos i vulnerables.

Infants víctimes dels bombardejos feixistes.
© Arxiu fotogràfic de l'Arxiu Històric de Barcelona.

16, 17 i 18 de març de 1938

Entre els dies 16 i 18 de març de l'any 1938, Barcelona pateix l'atac més perllongat i extrem d'entre els viscuts fins aquells moments a la ciutat. L'ordre de Giuseppe Valle (ministre segon de l'Aviació Militar) al cap de l'Aviazione Legionaria era clara: «Iniciar des d'aquesta nit l'acció violenta sobre Barcelona, amb martelleig espaiat en el temps». Al llarg de 41 hores 14 ofensives van causar prop de 900 morts i 1.500 ferits a la ciutat.

El 17 de març de 1938 cap a les dues de la tarda es produí una fortíssima explosió entre la Gran Via i el carrer Balmes. La causa, una bomba llançada des de 5.500 metres d'altura per l'aviació italiana que multiplicà els seus efectes en impactar contra un camió carregat d'explosius. El resultat va ser el més sagnant vist fins llavors. La bomba arrasà tot el que va trobar, es generà un núvol de fum de 250 metres d'altura que es pogué veure des de tota la ciutat, centenars d'edificis quedaren completament esfondrats i centenars de persones perderen la vida mentre d'altres quedaven greument ferides.

El següent testimoni, present al llibre de Santiago i Elisenda Albertí, narra en primera persona l'experiència viscuda durant l'anomenada Bomba del Coliseum.

A les 14.05, la Gran Via sempre és plena [...]. Hi passen tramvies i autobusos plens de gom a gom amb la gent que va a dinar. [...] Tot d'una sembla com si sentissin unes sirenes [...]. Aquest so és cobert de seguida per un formidable i creixent estrèpit de motors i pel lladruc conegut del petit antiaeri de la Universitat. Se sent una explosió fortíssima i seca (una bomba petita que s'avança una mica). Es trenquen vidres només per això. Després ja ve l'eixordament [...]. Només xiulets, xiulets, xiulets. Després hi ha la ceguesa [...]. L'aire, irrespirable de tantes partícules, s'escalfa i es transforma en un poder gegantí que empeny i ofega, com si volgués esclafar-te el costellam i endur-se volant el que resta de tu. Ara vénen els udols esgarrifosos, davalladissos (això també se sent perquè és molt agut) de persones que s'ensorren amb la casa, allí mateix, paret per paret. I mentrestant et van caient al damunt, dins l'impenetrable núvol blanc que es remou com un cicló, tot de calçobre, encanyissats, motlures, esquinços de l'emparedat, resquills de maó. Quan tot s'acaba, s'aclareix a poc a poc el núvol. Recuperes de mica en mica la visió, amb els ulls que et cremen; més lentament, també, l'oïda, que trigarà unes hores a normalitzar-se. [...] M'allargaria dient el que vaig veure [...]. Només faré una excepció. Al centre de la calçada de la Gran Via hi havia alguns vehicles de transport públic totalment carbonitzats, amb el passatge i tot [...]. Del tramvia [...] un home havia tingut temps de sortir-ne. No li havia servit de res. La metralla li segà les dues cames, que restaren damunt l'estrep. Ell era a sota, ja escolat, panxa enlaire, amb els ulls desorbitats. Els braços li havien quedat mig alçats, rígids, amb els punys apuntant al cel, en un gest de maledicció infinita. Aquella desferra horrible tenia una grandesa punyent, escultòrica. De fet, ens representava a tots, ens expressava a tots. »

Santiago i Elisenda Albertí. *Perill de bombardeig! Barcelona sota les bombes (1936-1939)*. (p. 211-212).

Res a una escala semblant, i que impliqués la raça blanca, s'havia conegut fins llavors. Les bombes no buscaven cap objectiu militar. Es llançaven expressament al centre de la ciutat, la part més concorreguda i habitada, on la gent menjava, passejava o descansava al seu llit. Quan van acabar els atacs, 900 homes, dones i nens estaven destrossats i convertits en cadàvers.”

Claude Bowers, ambaixador dels EUA a Espanya entre 1933-1939. *My Mission to Spain : Watching the Rehearsal for World War II*. 1954

Cronologia dels bombardejos més rellevants sobre la ciutat de Barcelona

16 de març de 1937	Atac de l'aviació sobre el Poble-sec que causa 8 morts.
1 d'octubre de 1937	87 morts provocats pels atacs de l'aviació sobre el passeig Nacional (actualment passeig de Joan de Borbó)
1 de gener de 1938	El primer dia de l'any nou un atac sobre el casc antic va provocar més de 60 morts.
7 de gener de 1938	Queda destruïda l'Escola de Mar.
19 de gener de 1938	Es produeix el bombardeig amb més víctimes del mes de gener. Durant els primers 20 dies d'aquest mes hi ha hagut més víctimes que durant tot l'any 1937.
30 de gener de 1938	Una bomba d'aviació provoca una gran matança de civils, la majoria de les víctimes són infants a l'església de Sant Felip Neri.
18 de març de 1938	Els avions italians bombardegen Barcelona durant tres dies fins al 18 de març. Serà el pitjor bombardeig que pateix la ciutat. Hi ha acumulats ja més de 1.300 morts i 22.000 ferits entre la població civil. Entre el juny i el juliol es produeixen més de 15 bombardejos.
12 de maig de 1938	Atacs sobre el nucli antic i el Poble-sec causen 35 morts i 139 ferits.
19 de juliol de 1938	Una bomba cau sobre la catedral de Barcelona.
16 de setembre de 1938	Una bomba cau sobre el mercat de la Barceloneta i causa 42 morts.
23 de novembre de 1938	La ciutat rep 4 atacs amb un total de 44 persones mortes.
31 de desembre de 1938	50 morts a causa d'un bombardeig al centre de la ciutat.
24 de gener de 1939	Últim bombardeig sobre el port de Barcelona.

2.4 EL PLA DE DEFENSA PASSIVA

Les primeres mesures per protegir la població dels atacs aeris consistiren a habilitar les instal·lacions del metro i els ferrocarrils, els soterranis i el clavegueram per al seu possible ús com a espais de protecció contra les bombes. Malgrat aquestes primeres precaucions, els atacs incessants i el poc temps de reacció que tenia la població entre que sonaven les sirenes i l'imminent atac dels avions feixistes sobrevolant la ciutat va obligar la construcció massiva de refugis. **La ciutadania es bolcà a excavar galeries sota carrers i places de manera autoorganitzada i autofinançada, a través d'ateneus i associacions de veïns i centres culturals, i es va aconseguir construir més de 1.300 refugis .**

En aquesta fotografia veiem uns homes treballant en la recollida de matalassos per tal de donar cabuda a totes les persones que, fugint de la línia de front o la repressió franquista, arribaven d'arreu de l'estat a la ciutat. Als barris, infants i grans treballaven diàriament braç a braç en la construcció de refugis antiaeris. La lluita per la supervivència requerí la implicació de tota la ciutadania.

Recollint matalassos per als refugiats. 21 d'octubre de 1936. Pérez de Rozas. © Arxiu Fotogràfic de Barcelona.

Des de les institucions, reorganitzades després dels Fets de Maig de 1937, es va constituir per decret la Junta de Defensa Passiva de Catalunya (9 de juny de 1937) i poc més tard, la Junta Local de Defensa Passiva de Barcelona, que depenia de la Comissió d'Urbanisme i Obres Públiques de l'Ajuntament (11 d'agost). El conseller regidor en cap, Manuel Muñoz Díez, s'encarregà de l'allistament del personal civil per construir refugis, organitzar brigades de neteja i desenrunament, regular els sistemes d'alarmes a la ciutat i aplicar mesures de precaució i salvament.

“

Tots els llums eren blaus. Semblava el país dels màgics i era bonic. Així que queia el dia tot era de color blau. Havien pintat de blau els vidres dels fanals alts i els vidres dels fanals baixos i a les finestres de les cases, fosques, si es veia una mica de llum, de seguida xiulets. I quan van bombardejar des del mar, el meu pare va morir. No per culpa de cap bomba del bombardeig, sinó perquè, de l'espant, se li va parar el cor i s'hi va quedar”

Mercè Rodoreda. *La plaça del Diamant*. Club Editor. Barcelona, 1982. (pàg. 163)

2.5 LA CONSTRUCCIÓ DEL REFUGI 307

El Refugi 307 va ser construït per veïns i veïnes del Poble-sec i esdevé un espai clau per entendre la importància que tingueren el teixit social de la Barcelona obrera, el treball solidari i la capacitat organitzativa mostrada per la ciutadania en la lluita per la supervivència durant la contesa.

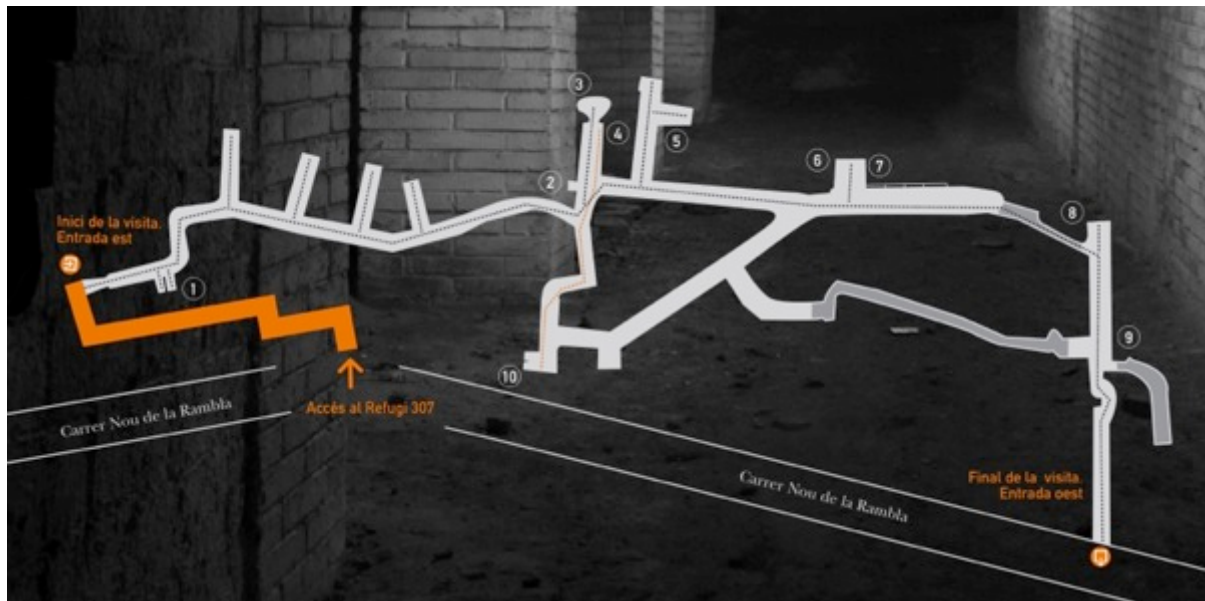
A partir de la primavera de 1937 la construcció de refugis esdevé un fet generalitzat a la ciutat. Per tal d'assegurar el manteniment de les estructures i la seguretat dins dels refugis, enginyers i arquitectes proporcionaren assessorament a una població inexperta que va anar seguint les seves ordres i consells. Amb el temps, l'organització d'aquest Pla de Defensa Passiva fou un model per a algunes ciutats que havien de viure el mateix malson durant la Segona Guerra Mundial.

El Refugi 307 disposa de tres entrades i un total de 200 metres excavats de galeries. L'alçada dels túnels és de 2,10 metres i l'amplada oscil·la entre 1,5 i 2 metres. Les galeries es troben totalment revestides i amb un reforç addicional a les entrades.

Interior del Refugi 307. Pep Herrero. © MUHBA.

2 EL TERROR AERI L'ASSAIG D'UNA NOVA GUERRA

Plànol del Refugi 307. © MUHBA.

Com podem observar al plànol i a la fotografia del Refugi 307, l'ús de la volta catalana o el maó dificultaven possibles esfondraments, els canvis d'angle presents a les galeries evitaven una reacció en cadena en el cas d'enderroc d'alguna de les parts, els accessos en ziga-zaga preveien la possible entrada de metralla i els canvis de direcció en el traçat eren rodons per garantir una accés més segur així com la possible evacuació en llitera en cas d'accident.

Troblem també diferents equipaments presents a l'interior que convertien el Refugi 307 en un dels més preparats i equipats de la ciutat. Dos lavabos i una font, imprescindible en el cas que l'estança s'allargui, a cada una de les entrades, una infermeria o sala de cures amb dues lliteres per als ferits, una instal·lació elèctrica de tres fils, dos per al subministrament de la xarxa i el tercer per al corrent del grup electrogen, bancs a banda per incrementar la comoditat i una sala d'infants garantien la seguretat, l'ordre, la sanitat i la higiene indispensables per al bon funcionament i la supervivència dins del refugi. A les galeries s'han conservat també altres elements, com la llar de foc, que ens parlen dels diferents usos que adquireix el refugi durant la postguerra.

La presència de rètols amb diferents normes per complir durant l'estança subterrània són també elements conservats dins dels refugis com el 307, que permeten entendre l'autoorganització necessària i l'experiència viscuda durant el terror aeri. Evitar estacionar-se als accessos, disposar de material d'excavació dins dels refugis per esmenar possibles esclavissades de l'estructura a causa de les bombes, cedir els seients a les persones amb especificitats o evitar certs temes de conversa a l'interior de les galeries van formar part del codi de seguretat que s'imposà durant els atacs de l'aviació feixista.

EXERCICIS

- 1.** Com veiem a la **fotografia dels bombardejos aeris sobre Barcelona per l'Aviazione Legionaria**, l'exèrcit italià utilitzà la ciutat com a banc de proves on testar i perfeccionar un armament nou i poderós. Podries explicar de quina manera creus que va transformar el desenvolupament de la guerra l'ús de l'aviació damunt les ciutats?
- 2.** La paraula **urbicidi** fa referència a les conseqüències fatals que van tenir els atacs aeris damunt la ciutat i la població. Podries anomenar quins objectius tenien els bombardejos i perquè i també les conseqüències que tingueren per a la població i la pròpia ciutat?
- 3.** Els bombardejos a la rereguarda anaven moltes vegades combinats amb les accions de les tropes feixistes al front. Observant el **quadre dels bombardejos més rellevants sobre Barcelona i els mapes que mostren l'evolució de la guerra al front**, podries establir-hi alguna connexió?
- 4.** La lluita per la supervivència a la rereguarda va requerir la implicació i l'organització de la ciutadania. Com penses que es degueren organitzar en temps de guerra per construir els refugis i com et sembla que ho fariem avui dia?

2.6 LES CONSTEL·LACIONS DE MIRÓ: DESIG D'EVASIÓ SOTA LES BOMBES

“

Havent demanat a les autoritats franceses que es pintessin els vidres de les finestres per d'aquesta manera, evitar facilitar la orientació durant els eventuals bombardeigs nocturns enemics, la pintura blava que li va sobrar a la Pilar després d'empastifar totes les finestres, la vaig emprar a les Constel·lacions que hi vaig realitzar”

Testimoni Joan Miró a *Miró. La vida d'una passió*, Lluís Permanyer (p130).

L'estel matinal, 1940

Guaix, oli i pastel damunt paper

38 x 46 cm

Fundació Joan Miró, Barcelona. Donació de Pilar Juncosa de Miró

Poc temps després d'acabada la guerra civil espanyola, esclata, a finals del 1939, un altre conflicte de conseqüències igualment dramàtiques: la Segona Guerra Mundial. Miró, que es troba a París, busca refugi a Varengeville-sur-Mer, a Normandia. El paisatge tan peculiar de Varengeville, el cel, el distanciament de París, fan créixer en Miró un desig d'evasió de la realitat. Aquesta voluntat il·luminarà una de les sèries més sorprenents i harmòniques: les *Constel·lacions*, començada a Normandia, continuada a Palma i completada a Mont-roig.

Uns anys més tard, l'artista recordava aquells temps d'incertesa:

En produir-se la invasió nazi a França, i amb la victòria dels franquistes, estava convençut que no em deixarien pintar mai més, que només podria anar a la platja a dibuixar a la sorra o traçar figures amb el fum del cigarret. En pintar les *Constel·lacions* tenia de debò la sensació de treballar en la clandestinitat, però va suposar per a mi un alliberament, perquè així no pensava en la tragèdia que m'envoltava.”

Testimoni de Joan Miró a *Revelaciones de Joan Miró sobre su obra*. Lluís permanyer. Gaceta Ilustrada. Madrid, 23 abril 1978, núm. 1124 (p. 55)

Tècnicament, Miró comença preparant el fons. Inspirat per la música de Bach i de Mozart, i amb la referència de les formes capricioses que la ment reconeix en els reflexos de l'aigua, la mà improvisa, al damunt d'aquest fons, una figura que determinarà la col·locació de figures addicionals fins a omplir tota la superfície. Aquestes figures incorporades que poblen les vint-i-tres aiguades que comprèn la sèrie constitueixen la visió idealitzada d'un món d'éssers en comunió amb la diversitat celeste.

Els personatges deriven encara de les “pintures salvatges” dels anys trenta, però ara són transparents i el seu aspecte ja no és agressiu. Tampoc no hi ha modelatge, ni clarobscur, ni tons locals, només línies configuradores i plans de colors en un espai indefinit.

Les *Constel·lacions*, amb una complexitat visual que fa difícil de centrar-hi la mirada, contenen el lèxic essencial d'un llenguatge de signes que ocuparà el centre de la creació de Miró els anys següents.

- Per completar aquesta informació podeu mirar el vídeo titulat *Pintures salvatges* a: <http://fundaciomiro-bcn.org/fjm/playmiro/PlayMiro.html?idioma=4&retorn=1>

2 EL TERROR AERI L'ASSAIG D'UNA NOVA GUERRA

EXERCICIS

- 1.** Observa amb atenció aquesta obra. Les línies primes descriuen quatre figures. Quines són? Què creus que representen?

- 2.** En aquesta pintura hi ha una dona. A Home i dona davant un munt d'excrements també n'hi apareixia una. Compara-les. Quines similituds i quines diferències hi veus?

- 3.** L'estil d'aquesta pintura és substancialment diferent del d'Home i dona davant un munt d'excrements. Observa com és el dibuix, el color, com es relacionen les figures entre elles, què pot representar el fons, i digues en què consisteixen aquestes diferències?

3

EL COMPROMÍS DE L'ARTISTA

3.1 MIRÓ I EL SEGELL PER LA REPÚBLICA: UNA PRESA DE POSICIÓ

Aidez l'Espagne, 1937

Si no recordo malament, va ser Zervos qui em demanà que pintés alguna cosa per ser reproduïda en un segell. Va ser poc abans del Pavelló Republicà. El segell costava un franc. D'aquesta obra se'n va fer també una tirada reduïda, amb la reproducció ampliada de la figura i el següent escrit en francès a mà i signat per mi: "En la lluita actual veig en el costat feixista les forces caduques , a l'altre costat el poble que amb els seus immensos creadors donaran a Espanya un ímpetu que deixarà parat al món". Vaig pintar la figura d'un pagès català amb barretina perquè era un personatge que conec molt bé i perquè és un ésser que surt de la terra. Era més autèntic que un intel·lectual.

Vaig procurar que causés un gran impacte plàstic. Això és el que importa. Si ho aconseguixo, aleshores és fàcil assolir que també tingui un impacte intel·lectual. Que si m'adonava que significava una presa de posició? Sens dubte. Em revoltava tot el que jo creia caduc i posava la meva esperança en allò que semblava més humà i més autèntic. Vaig passar molta por a causa d'haver fet aquesta obra ”

Testimoni de Joan Miró a *Miró. La vida d'una passió*. Lluís Permanyer (p. 119)

Al llarg de la història alguns artistes han sofert les conseqüències derivades de conflictes bèl·lics, ja sigui perquè hi han participat directament, perquè l'han viscut des de la rereguarda o perquè s'han vist obligats a exiliar-se. De vegades la seva obra ha estat testimoni del drama, mostrant-ne els efectes o denunciant la degradació moral. També, en alguns casos, els artistes s'han posicionat i han fet costat a un dels bàndols enfrontats. En aquesta línia caldria considerar els gravats *Sueño y mentira de Franco*, de Picasso, o el pochoir *Aidez l'Espagne* (Ajudeu Espanya), de Miró, ambdós creats per recaptar fons pel sosteniment de la República durant la Guerra Civil Espanyola.

Inicialment, *Aidez l'Espagne* va ser concebut com un disseny per a un segell de correus, que mai no va ser imprès, amb el valor d'un franc.

La imatge presenta en primer pla el tors d'un pagès amb barretina, la mirada fixa i un puny desproporcionadament gran, que recorda la salutació popular, però també com una crida a la resistència. Els colors són vius i contrastats: groc, vermell i blanc per la figura i blau pel fons, on també hi ha un cercle vermell que podria representar el sol.

Curiosament, la composició original era una mica diferent, segons s'aprecia en un dibuix preparatori. En aquest, la figura protagonista no és un home sinó una dona amb el pit nu i un barret frigi, potser una versió adaptada de la Marianne (vegeu el quadre *La llibertat guiant el poble*, de Delacroix), la personificació de la Revolució Francesa i de l'oposició democràtica a la tirania.

* Podeu completar el treball al voltant d'aquesta obra amb l'activitat titulada *En cartell* (dins l'apartat de *simbologia*): <http://fundaciomiro-bcn.org/fjm/playmiro/PlayMiro.html?idioma=4&retorn=1>

EXERCICIS

- 1.** La primera intenció de Miró en crear aquesta obra era de fer un segell. Per què una imatge tan petita com la d'un segell pot ser un element propagandístic o divulgatiu tan important?
- 2.** D'aquesta obra, Miró va dir: "Vaig procurar que fes un gran impacte plàstic". Quins recursos plàstics emprats per l'artista diries que contribueixen a crear aquest impacte visual?
- 3.** Quins d'aquests conceptes creus que transmet la imatge: inactivitat, resignació, evasió, força, protesta, dubte, convicció, obediència, unitat, coratge, decisió, avarícia?

3.2 EL PAVELLÓ DE LA REPÚBLICA A PARÍS: EL SEGADOR DE MIRÓ

El mural *El segador* va ser encarregat a Miró pel Govern de la Segona República per al pavelló espanyol a l'Exposició Internacional de París l'any 1937.

El pavelló de la República tenia un marcat caràcter propagandístic que denunciava la sublevació militar de Franco alhora que alertava al món del perill de les dictadures totalitàries que afloraven a Europa. A part de Miró, també hi participaren altres artistes: Picasso, amb el *Guernica*; Alexander Calder, amb la *Font de mercuri*; Juli González, amb *Montserrat*, i Alberto Sánchez, amb *El pueblo español tiene un camino que conduce a una estrella*.

Fotografia de Miró al Pavelló de la República
Cahiers d'Art num. 4-5, 1937.

Amb una alçada de més de cinc metres, *El segador* va ser pintat damunt sis plafons de celotex, un material aïllant emprat a l'interior de l'edifici. L'obra, també anomenada *Pagès català en revolta*, mostrava el bust d'un pagès amb barretina. La figura estava cruelment deformada, tenia els braços aixecats i sostenia una falç mentre les seves dents es projectaven enfora.

Acabada la mostra, l'obra va desaparèixer. Aquest fet va donar lloc a diverses especulacions, com que fos destruïda quan va arribar al Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts a València, a causa del seu mal estat; que desaparegués durant un hipotètic assalt al tren que el transportava a València o que es perdés a l'ambaixada espanyola a París.

- Per completar aquesta informació podeu mirar el vídeo titulat *Anys de guerra* a: <http://fundacionmiro-bcn.org/fjm/playmiro/PlayMiro.html?idioma=4&retorn=1>

EXERCICIS

1. En aquesta obra hi havia tot un seguit de símbols. Què diries que pot representar la barretina? I la falç? I l'estrella? I les dents?

2. Per què creus que Miró va triar la imatge d'un segador per representar el coratge i la resistència davant del feixisme?

3. Creus que aquesta pintura reflecteix un sentiment turmentat o més aviat esperançat? Què t'ho fa pensar?

4

BREUS APUNTS HISTÒRICS: EL FINAL DE LA GUERRA I L'EXILI

A los 17 años fui movilizado a las baterías antiaéreas del Carmel. Era vigilante del cielo: avistaba los aviones italianos que venían a bombardear Barcelona desde sus bases de Mallorca. Cuando perdió la República, yo estaba solo, sentado en un parapeto desde el que se veía el mar, y recitaba versos en catalán de Sánchez Juan. Un oficial se acercó y me dijo: “Si eres de Barcelona, me doy la vuelta y te vas a tu casa”

Joan Perucho, entrevista de Josep Massot a *La Vanguardia*, 29 de desembre de 2002.

El final de la guerra es va precipitar amb rapidesa després de la batalla de l'Ebre. Aquest episodi bèl·lic fou el combat més intens entre les tropes republicanes i les rebels durant tota la Guerra Civil. La batalla, que significà un enorme desplegament d'efectius militars i humans, molts amb poc menys de 18 anys d'edat, va començar el 25 de juliol de 1938 i va durar 115 dies, i es va convertir en una guerra de desgast que va malmetre irreversiblement les forces republicanes destinades al Front d'Aragó. La victòria feixista va significar l'avançament de les seves tropes vers la futura campanya de Catalunya fins a Barcelona. A Europa, la diplomàcia franco-anglesa es retirava del panorama polític després de negociacions infructuoses amb Adolf Hitler i decretava la retirada de les Brigades Internacionals, cosa que afeblia encara més la resistència del delmat exèrcit republicà. La sensació de l'imminent desenllaç del conflicte i la falta de suport internacional a les gestions del president Negrín condemnaren les esperances republicanes els darrers mesos de la guerra, que finalitzà l'1 d'abril de 1939 després de la caiguda de València i Madrid.

Sí, era la pau. Després d'un temps tan llarg, tan feixuc, era la pau, a la fi. L'assaboríem en la ciutat retrobada, nocturna, quan ja no li calia abrigar-se amb tenebres per por dels avions; assaboríem la pau gairebé en abstracte, l'esvaïment de la violència i de l'horror de la guerra, una pau com deslligada de les seves circumstàncies històriques... Però, en el fons, tenia un gust ben amarg; cor endins hi havia una altra mena de fosca. »

Marià Manent. *El vel de maia*. Destino. Barcelona, 1975 (p. 246).

La conseqüència immediata de la pèrdua de la guerra per a molts defensors de la República i per a una part important de la població civil fou l'exili. L'abandonament del país per causes polítiques, però, ja havia començat en els primers mesos de la guerra. Artistes com Miró, Picasso, Antonio Machado, Mercè Rodoreda o Remedios Varo emprengueren l'exili cap a França i els EUA durant el conflicte o quan aquest va acabar. L'adveniment de la fi de la guerra motivà la partida dels governs republicans via Catalunya, i l'ocupació dels darrers territoris republicans al Principat va empènyer l'exili massiu de la població. L'esdeveniment col·lapsà el port d'Alacant i els passos naturals d'entrada a França, el Pertús i la Jonquera, on el drama dels vençuts de la guerra s'organitzà en camps de refugiats plens a vessar i en condicions infrahumanes.

4 BREUS APUNTS HISTÒRICS EL FINAL DE LA GUERRA I L'EXILI

Més de 400.000 persones creuaren els Pirineus fugint de la barbàrie feixista, que tot i trobar-se a punt d'assolir la victòria final va seguir assetjant la rendició silenciosa dels exiliats. França sobretot, però també diversos països de Llatinoamèrica arran dels enfrontaments de la II Guerra Mundial van ser el destí de molts dels que aconseguiren sobreviure les calamitats de la derrota republicana. Posteriorment al Tractat de Versalles (1919) i l'intent de reconstruir Europa al final de la Primera Guerra Mundial, la consolidació del poder nazi i la confirmació dels plans d'expansió territorial d'Alemanya i Itàlia, descontents amb les clàusules del tractat, van desembocar en l'inici de la Segona Guerra Mundial a partir de 1939.

L'abast del conflicte implicà països fora del continent com EUA i Japó, i les repercussions de la contesa transformaren el món fins llavors conegut. Les proves de l'aviació realitzades durant la recent Guerra Civil Espanyola es consolidaren en el terreny militar i Europa també va patir el rigor dels bombardejos sobre la població civil. La utilització de dues bombes atòmiques i el genocidi jueu, entre d'altres, van marcar el zenit de la barbàrie humana que tancava l'episodi bèl·lic amb un total de víctimes que ronda els 40 milions de morts, la gran majoria civils.

Conceptes com *urbicidi*, tractat anteriorment, *danyos col·laterals* i *crims contra la humanitat* entraren per primera en l'imaginari col·lectiu del món de després de la guerra.

“

Vaig haver de fugir de França en produir-se la invasió nazi i els bombardejos. A Perpinyà vaig tenir la sort de topiar amb un cònsol espanyol que era antifranquista: em va donar de seguida el passaport. A Figueres vaig agafar el tren cap a Barcelona. Tremolava de por quan la policia comprovava si el meu nom era a la llista de persones fitxades. Un amic em va venir a buscar abans d'arribar a la destinació i em va recomanar que m'amagués a Mallorca.”

Testimoni de Joan Miró a *Revelaciones de Joan Miró sobre su obra*. Lluís Permanyer. Gaceta ilustrada. Madrid, 23 d'abril de 1978, núm. 1124 (p. 45-56).

Centre d'interpretació històrica
Refugi 307 - MUHBA
reservesmuhba@bcn.cat
Tel. 93256 21 22.
www.museuhistoria.bcn.cat

Fundació Joan Miró
programa.educatiu@fundaciomiro-bcn.org
Tel. 93 4439479
<http://www.fundaciomiro-bcn.org/>

Una col·laboració del MUHBA i la Fundació Joan Miró
Textos: ANDRONAcultura i Fundació Joan Miró